

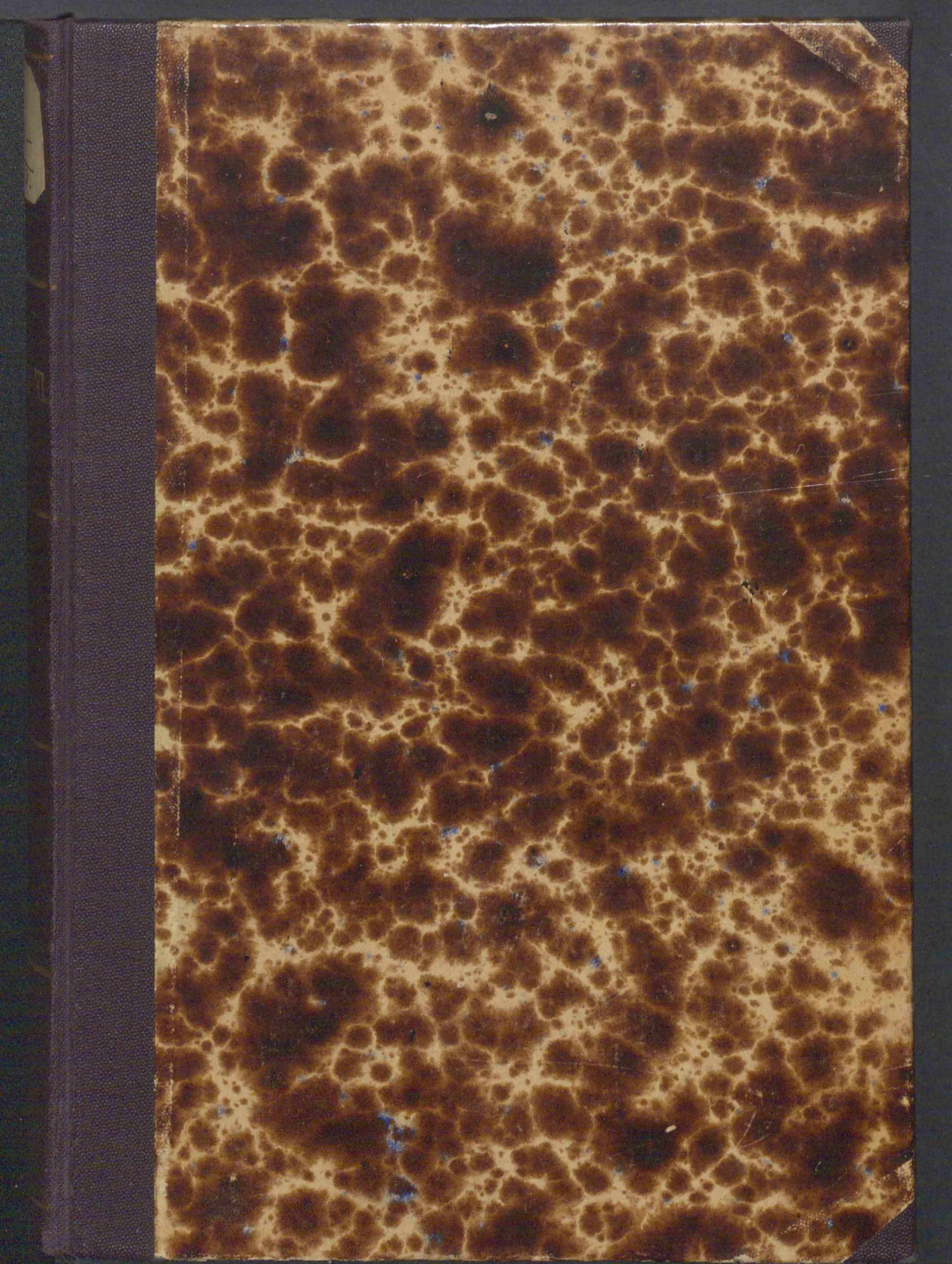

B

650-

655.

V. CASTIGLIONI.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 650-5

תולדות לשון עבר

מאת הח' שמואל דוד לוצאטו זל"ה

נדפסו

בהקדמתו לספרו האטלקי

"דקדוק לשון עבר"

העתקה עברית

מאת יצחק היום קסטיליוני ס"ט

איש מריאסטי

עם הערות המעתיק

פה מריאסטי יע"א

שנת גאולתנו יה אל תאחר לפ"ק.

קראקא

בדפוסו של יוסף פישער (גראדנאכסע נ" 82).

שנת תרנ"ה לפ"ק.

תולדות לשון עבר

מאת הח' שמואל דוד לוצאטו זלח"ה

נדפסו

בהקדמתו לספרו האטלקי

"דקדוק לשון עבר"

העתקה עברית

מאת יצחק חיים קסטיליוני סי"ט

איש טריאסטי

עם הערות המעתיק

פה טריאסטי יע"א

שנת גאולתנו יה אל תאחר לפ"ק.

קראקא

בדפוסו של יוסף פישער (גרָאָדגאָססע נוי 62).

שנת תרנ"ה לפ"ק.

HISTORIA LINGVAE HEBRAICAE

PRAEMISSA VOLUMINI

PROF. SAMUELIS DAVID LUZZATTO

quod inscribitur

PROLEGOMENA AD GRAMMATICAM

LINGVAE HEBRAICAE

in sermonem Hebraicum convertit

annotavit

VICTORIUS CASTIGLIONI

TERGESTINUS.

TERGESTE MDCCCXCV.

C R A C O V I A E

in aedibus Josephi Fisheri.

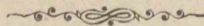

קורא נעים !

ההעתקה הזאת עשיתי למלאות רצון איזה טידידי הנכבדים היושבים בארצות רוססיא וואשכנו, וגם הפרק הראשון מהספר עצמו „הקדמת שד"ל לדקדוק לשון עבר" הנוגע למקור דקדוק לשון עבר ולמצעד שלמותו, תרגמתי עברית למענם, ויראה אור הדפוס אי"ה בספר „יד שד"ל" אשר אוציא לאור בקרוב, לחוג את חג הרמת מצבת שד"ל על קבורתו בעיר פאדובה יע"א. הואל נא קורא נעים, בזכרך לטובה את שם הנשר הגדול המחבר זלה"ה, המהולל עד קצה הארץ, למשוך חוט חסדך ואהבתך גם על הצעיר המתרגם, המתכון להגדיל תורה ולהאדירה כפי מסת ידו; כן יהיה ה' עמך ועמו ועם כל ישראל אחינו אכ"י.

פה טרואסטי יע"א ש' ויענני מחר קדישו סלה לפ"ק.

הצ' יצ"ח"ק ס"ט.

תולדות לשון עבר (א)

(א) בשם „לשון עבר“ תקרא הלשון אשר דברו בה העברים בימי קדם, היא הלשון שבה נכתבו הספרים הקדמונים הנחשבים לכתבי קדש לבני ישראל (תורה נביאים וכתובים) הוץ מאיזה סימנים מספרי דניאל ועזרא ומפסוק אחד מספר ירמיה (סי' י' י"א) הנכתבים בלשון כשדית.

(ב) הלשון הזאת לא נקבה בשם „לשון עברית“ בספרי הקדש עצמם וגם לא קראו לה כן החכמים הקדמונים אשר הטיבו לכנות בשם „עברית“ את הלשון והכתב הנהוגים בארצות אשר לעמת ארץ כנען, מעבר נהר פרת מושבן, ונקראו על זה בשם „עבר הנהר“ (יהושע כ"ד ב')¹. בשם „לשון עברית“ השתמשו לפי הנראה בתחלה היונים, ואחריהם הכותב דברי הימים יוסיפון²; ובי השתמשו אח"כ גם חכמי ישראל במשאם ובמתנם בדברי למודיהם³ וגם המון עם בני ישראל⁴ ובמשך הזמן נהגו בו כמעט כל הסופרים העברים היושבים בארצות אורופה⁴.

(ג) עוד ארבעה שמות יש ללשון עברית אצל היהודים, ושנים מהם בלבד נמצאים בתנ"ך ואלה הם: (א) שפת כנען; (ב) יהודית; (ג) לשון הקדש; (ד) אשורית.

¹ ע' תלמוד בבלי שבת דף קמ"ו, מגלה דף י"ח, בראשית רבה י"ד י"ג ועיי"ש פ' יפה תארי

² תלמוד בבלי גטין דף פ"ו, ירושלמי מגלה פ"א ה"ט, תוספתא מגלה סי' ב' פ"א.

³ תרגום אסתר ט' כ"ז. התרגומים לא נעשו כי אם להבנת העם, ולשונם היתה בלוי ספק נהוגה באיזה זמן ובאיזה מקום אצל בני ישראל.

⁴ כל מחברי ספרים בלשון ערבית (ועל דרכם גם לומדי ספריהם הנוגעים לחכמת הלשון אעפ"י שכתבו ספריהם בלשון עברית) השתמשו על פי הערבים בשם „לשון עברית“. בשם הזה השתמשו רק לפעמים המחברים במשך הדורות הבינונים, כי רבם ככלם לא התעסקו כי אם בלמוד תורה שבעל פה. עי' רש"י ישעיה ס"ו ג'; על הריב הוא משתמש בתאר „עברוי“ לבד כשרדענו להבחין בין הכתוב העברי המקורי ובין התרגומים הארמיים. ד"מ בראשית מ"ט וכן תוס' ברכות דף ח'.

(ה) הערות המחבר מכוונות כנגד המספרים הערביים, והמכוונות כנגד המספרים העבריים

הערות המעתיק הנה.

(ב) יוסף בן מתתיהו הכסן יליד ירושלים, היה שר צבא במלחמה נגד הרומים בזמן חרבן הבית השני, ואחר החרבן נתישב בצונוא, ושם חבר ספר „מלחמות היהודים“ (עבריות ויוניות) וקדמוניות וחזירו נגד אפיפון; והקיסר אספסיוס (Vespasian) קרא שמו „גלאביוס“ ע"י סס ונשפחה המלך.

ד) שם „שפת כנען“ או „לשון פניקית“ (ישעיה י"ט י"ח) הוא לפי הנראה היותר קדמון וגם היותר טבעי ללשון עברית, כי מקורו הוא שם הארץ אשר דברו יושביה בלשון הזאת בימי קדם, ועל אמתת ההנחה הזאת יורו שמות האנשים והערים, לא בלבד מימי משה כי גם מימי אברהם, הנמצאים בתורה, אשר רבם ככלם עבריים בין בשרשם בין בתארם, וכן כל שיורי שפת כנען הנמצאים אצלנו,

ה) בשם „יהודית“ נקרא הלשון הזאת בימי המקרא⁶, או לכל הפחות אחרי החצות עם בני ישראל לשתי ממלכות, מלכות ישראל ומלכות יהודה כי בימים ההם החלו להשתמש גם בשם „יהודים“.

ו) שם „לשון הקדש“ הוא היותר נהוג בכתבי החכמים מימי המשנה והלאה, ונתן ללשון עברית למן היום אשר הדלו היהודים להשתמש בה בלבד, והחלו לדבר גם ארמית ויונית, עד כי לא נשארה ללשון עברית שום מעלה אחרת, כ"א להיות לשון האמונה והדת, ר"ל לשון ספרי הקדש אשר בה העם היה מתפלל בצבור, והחכמים היו מלמדים דעת את העם בין במה שנוגע אל התורה ואל המצות, בין במה שנוגע אל המוסר, ובה נלחמו ביניהם מלחמתה של תורה.

ז) בשם „אשורית“ נקראה הלשון העברית במשנה (מגלה ב' י') והשם הזה עבר שלא כדין מן הכתב העברי, הנהוג לעת עתה, והמכונה בשם „אשורי“ אל הלשון העברית עצמה הנכתבה עתה באותיות אשוריות. בעלי התלמוד מגלים דעתם על הדבר הזה בברור באמרם (ירושלמי מגלה א') „אשורי יש לו כתב ואין לו לשון, עברי יש לו לשון ואין לו כתב“ וכונתם שהיהודים נצרו את לשונם העברית ועזבו את הכתב העברי הקדמון והשתמשו תחתיו בכתב הנקרא אשורי, עד כי ללשון אשורית היה (לפי מנהג היהודים) כתב ולא לשון, ולעברית (גם כן אצלם) לשון ולא כתב; וכן באמרם (סנהדרין צ"ט ב') „מגלה כתובה אשורית ולשון הקדש, ר"ל שלשונה לשון הקדש ונכתבה באותיות אשוריות ג).

ח) הלשון העברית ראויה להמנות בין הלשונות הנקראות שלא כדין לשונות בני שם⁶ בעוד שהשם הראוי להן הוא לשונות בעלות שלש אותיות ד) ואלה הן: א) לשון ארמית ה) הכוללת הכשדי שבמקרא והכשדי

⁶ מלכים ב' י"ח כ"ז כ"ח; ישעיה ל"ז י"ח י"ג; נחמיה י"ג כ"ד.

⁶ כאלו היו כלן מיוחדות לבני שם, בעוד כי: א) הכנענים לא היו בני שם כי אם בני חם; ב) ובני עולם (פרסים) ואשור, היו מבני שם, ואין ללשונותם שום הצטרפות עם הלשונות המיוחדות לבני שם.

ג) בדורות האמצעים עשו היהודים להקץ, עזבו את לשונם ונצרו את כחכם והתחילו להשתמש בו לכתוב לשונות העמים אשר נחשבו כחכם, ובפרט בלשון אשכנז וספרד; והמנהג הזה פשוט עוד היום כידוע.

ד) ע"י דברי גדיל בהקדמתו לדקדוק לשון עבר פ"ג ח"א.

ה) אם לשון ארמית ולשון כשדית אחת הנה, מה נא הכתוב לספר לנו (דניאל ב' ד')

שבתרגומים הנחלק לבבלי ולירושלמי⁷; לשון סורית; שפת העם השמרונית; והסבאות ז) והתלמודית הנחלקת גם כן לבבלית ולירושלמית ככשדי

7) אני קורא בשם תרגום בבלי את תרגומי התורה והנביאים הנודעים בשם אנקלוס ויהונתן כי לשונותם שות, ובשם תרגום ירושלמי את תרגום הכתובים ושני תרגומי התורה אשר אחד מהם נודע בשם ירושלמי, והשני בשם יהונתן או יהונתן אחר, כי גם לשונותם דומות זו לזו כמאד מאד, איזה חכמים קדמונים ומפרסמים קראו כבר לתרגום יהונתן בשם תרגום בבלי, וביניהם בעל העירוק (ערך אבוב וחלו) ובעלי התוס' (מנחות מ"ד), — ועתה אציע לפני החכמים השערה אחת על מקור השם אנקלוס. כבר העירו חכמי הבקרת היהודים כי התלמוד הבבלי בדברו על הגר המפרסם הזה, קוראו תמיד בשם אנקלוס, בעוד כי התלמוד הירושלמי מכנו תמיד בשם עקיילס, גם העירו בדבר זה שאין לו אה שבעלי התלמוד ישתמשו באות הע' הבלתי נודעת לשפה היוונית להורות שם יוני כמו עקיילס Axylas, כל זה העיר בי ההשערה ששני השמות אנקלוס ועקיילס אחד הם ו) אשר לא היה בראשיתו לא זה ולא זה כי אם Αγγυλος שמשמעותו פֶּסוּףִי, עֶקֶבִי, ואולי השתמשו בו בתחלה להוראת איזה מום גופני, אך בארץ ישראל אשר דברו בה (רוב העם ככלו) שתי הלשונות, עשו בשם אנקילוס, אשר נודע להם משמעותו, שנוי קטן להחליפו מלשון יוני ללשון עברי, בהשתמשם בשרש העברי עֶקֶל תחת היווני αγγυλος שהוראתם שוה, ובספחם לו ההברה האחרונה היוונית (כאשר עשו שם פלגם מפלג שמשמעותו חצי, להורות הבהמה שבימי חייה היא בין השה ובין האיל) ויצא מזה שם עקיילס ואחרי כן Axylas וגם Aquila, אך הבבלים אשר לא ידעו כי אם מעט מועד בין מלשון יוונית בין מלשון עברית, נצרו כמעט בלי שנוי המבטא המקורי של השם הזר הזה אשר לא ידעו משמעותו, וכתבו אנקילוס (Ankelos) במקום אנקילוס או אנקילוס.

הכשדים דברו למלך ארמיה? ומורי ורבי כמהר"ר משה ינחך אשכנזי צבאורו על ספר דניאל, חוס דערזו שאולי בהיות השפה הארמית יותר ברורה ומקבלת לאזן מהכשדית, השתמשו בה עבדי מלכי בבל היושבים בשער המלך, כמו שבימינו אלה בכל צחי המלכים מדברים בלשון גרפת ואמנם גם בארמנות מלכי פרס דברו ארמית (עי' סי' 32); מי"מ יש להעיר שאין הוראה היפה בַּשְׂדִי כאן כמשמעה, כי אם הוראה נרדפת לאשפים ומכשפים המזכרים למעלה, כמו שגראה גם מפסוק י'; והכשדים האלה אולי תארום באו, ובתחילתם כשדים נקראו קו. ובפסוק י" נקוד בַּשְׂדִי ולא בַּשְׂדִי ובלשון רבים בכל מקום בַּשְׂדִיאִ קרי אך בַּשְׂדִיאִ כתיב, והכן. ולפי דעה חכמי הלשונות האחרונים, הארמית והכשדית קרובות כל כך זו לזו עד כי ראוי לומר ששפה אחת הנה, כי אין ציניהן בלתי איזה הבדלים קטנים קלי הערך.

ו) יש אומרים שאנקלוס ועקיילס שני אנשים הם, אך על היותם האים עמנו שחנך את התרגום היווני על הני"ך ותרגום ארמי על הסורה היא ג"כ דעה נרעפת (ספר חולדות בני ישראל חלק ד' הע' י"ג) וראשפארט (כרכ חמד ס' ז' דף רכ"ג) והערשפאלד (ספר חולדות ח' ג' דף כ"ג) ואחרים. אך שווי אנקלוס ועקיילס נראה צבירור ממה שרבי חייא בר אבא קורא למתרגם המקרא שם אחת עקיילס, (ירוש' מגלה א' ט') ופעם אחרת אנקלוס (בבלי מגלה ג' א'); ועוד במדרש סיר השיכים דף כ"ז ד' מיחסים תרגום נבואת יחזקאל ע"ז י" לעקיילס, ובמדרש ח"כ דף נ"ח ג' מיחסים אחת לאנקלוס (עי' הערשפאלד ספר הכ"ל והאמזבורגער אינייקלופדי ע' אנקלוס).

ז) הסבאים היו צימי קדם בין העמים היותר מצוינים, ומוטבם היה בארץ בבל התחונס ובארץ קורוזסטאן הסמוכה לגבולה, וע"י משאם ומהים בין הבחואות ארצם בין בחבואות ארצות סודו וכוש, הכתיבו את גבולם וקנו להם עשר וכבוד לרוב. לשפתם הכשדית יש הפערפות גדולה

שבתרגומים; ב) לשון עברית (הקדמונית שהיא לשון המקרא והמאוחרת או הנהוגה מימי בית שני שהיא לשון חכמים), הכוללת גם כן הפניקית והפוניקית; ג) הערבית הקדמונה והנכחית ולשון אי מאלטא⁸; ד) לשון כושית.

ט) לכל הלשונות האלה יש סמנים מיוחדים המבדילים אותן בבירור מכל יתר לשונות אזיה וגם מלשונות אורופא, ואלה הם: א) לרוב תיבותיהן יש שרש בעל שלש אותיות וע"ז ראויות הן להקרא בשם לשונות בעלות שלש אותיות. ב) כמעט תשתמשנה תמיד בשתי אותיות להוראת הרעיון היסודי אשר בשנוי התנועות גם משמעותו ישתנה במקצת, ורק לפעמים מכל וכל, דרך משל חתיבות שְׁמַה, שְׁמֵר, שְׁמֵר, שְׁמֵר, שְׁמֵר, שְׁמֵר, שְׁמֵר, יצאו כלן בלשון עברית משרש אחד, וגם הוראתן היסודית תשאר כמו כן תמיד אחת, באזיה שנוי דרך וזמן הויתה; בעוד שבלשון רומית יש ד"מ לתיבות rego, rigo rogo, rugo הוראות משנות זו מזו מכל וכל. ג) תשתמשנה לרב באותיות הגרון (לא תנועות ולא אותיות בלתי נהגות לבדן) אשר תקף מערות נשימתן משנה. ד) אין לשמותן נטיות כ"א משקל פרטי לשם הקשור בדקדוק עם שם אחר הסמוך לו. ה) תורינה הנטיה השנית (הסמוך) והרביעית (הנשוא) במלות הגוף על ידי הוספת אותיות בסוף התיבה ח).

8) Giovanni Pietro Francesco Agius de Soldanis: Della lingua punica presentemente usata dai Maltesi, Roma 1750. Gesenius, Versuch über die malthesische Sprache.

עם לשון החלמוד הצבלי ויקראים גם כן מאנדים (Mandäer, חולי המדנים שמקרא?). דהם היא תערוכה חקי עבודה חלילים עם חקי היהודים והגזרים הגללים כלם בספרם הנקרא בשם סדרא רבא (Liber Adami) אשר בו מוזא מקום גם חיה מנהגים ודעים הנוגעים בספר לקבורה כמריסה. אך יש גם חבורים אחרים בשפה זאת עי' Nöldecke, Mandä- ische Grammatik, Halle 1875 ואין להחליטם עם השבאים Sabäer כי מילה לא נשארו לנו בלתי חיה מכתבים חרוטים בלי שום התערבות עם כתבי השבאים הנ"ל. שפת השבאים, ש לארפה עם הערבים גם כי יש לה חיו הכונות מיוחדות אשר העסינה אוהה חמשיית בין הערבית ובין הכושית, ועל כן לא נזכרה כאן ביחוד (בזמור ע"ב י' נזכרו מלכי שבא וסבא, וביחול ד' ח' "שבאים" כעם עזים והחיבה נקודה בחיך החת הו"ד חס כן בח"ל"ף מיושרה, ובמלכים י').

ח) הנטיה השניה במלות הגוף תר"ה תמיד חזקה בדבר, ואינה נמלאת כי חס בשמות, ד"מ בתי — בית שלי, זרעו — זרע שלו וכיוצא, והרביעית לא תמצא כי חס בשפלים, כמו ענני — ענה אוהי, כדדוהו — כדדו אוהו, לבמרה — לבמר אוהה, וכן כולם, ויש להעיר כי בשפלים יש להורות בלשון עברית גם הנטיה הראשונה (הנושא) ע"י הוספה אותיות בסוף החיבה, אך רק בזמן מקור, ד"מ עזבכם — עזוב אחם, בהוויחך — בהוויח אחה, בשמעו — בשמע הוא, וכיוצא. אך מקור הפעל נקרא נ"ב עם הפעל (ע"י דקדוק שד"ל דף ק"ן) חס כן הנטיה הראשונה ניהיה לשניה ד"מ זכרי הוראהו זכר חני או הזכירה שלי שְׁמַעו שמע הוא או השמיעה שלו, וכן כלם.

ו) תכתבנה מצד ימין לצד שמאל חוץ מלשון כושית. ז) אין בין אותיותיהן שום תנועה, והסרונן ימלא ע"י נקודות או קוים הנרשמים על האותיות עצמן או תחתיהן. (ט) (9).

י) מקור כל הלשונות בעלות שלש אותיות היא לשון כללית הנאבדה לעת עתה שהיתה לפי הנראה בעלת שתי אותיות (ר"ל ששרשי תיבותיה הן בעלי שתי אותיות בלבד) ובעלת הברה אחת (ר"ל שתיבותיה היו בעלות הברה אחת בלבד) כלה טבעית ושקול הכרותה היה דומה לקול היוצא מן הנמצאים עצמם. הלשון הראשונה לבני אדם, אשר לפי הנראה לא נכתבה מעולם, והלכה הלך והשתלם עד היותה ללשון מעשה אמן ובעלת שלש אותיות.

9) הכושים משנים תאר האות לפי תנועתה, ועל כן יש לכל אות שבע תמונות משונות; גם הסבאים משנים תמונת האות בדבקם בה אחת משלש אותיות א' ו' י', אך לפי הנראה לא חוו דעתם מומציאי אותיות לשונות אלה לצייר גם התנועות, מפני התכונה השנית המיוחדת להן כאשר רשמנו למעלה. עכ"ו אין לומר שלא השגיחו מכל וכל על התנועות, כי תכלית האות הראשונה בא"ב שלהם היא להורות. אין לאל"ף לא תנועה ולא נשימה; כאשר ליתר האותיות הנחות אשר היו בתהלה כולן אותיות בלתי נהגות (יו"ד, ו"ו) או נהגות בנשימה (ה"א) האל"ף לבדה היא אות איזה תנועה גם כי בלתי ברורה ובלתי מיוחדת. לרוק בקשו ליחס לה איזו מעלת נשימה (הבלתי נודעת לעברים לערביים ולסורים) בהמשולם אותה לטעם הקל spiritus lenis בלשון יונית אשר הוא (לפי דעת Blomfield בתוספתיו לדקדוק לשון יונית של Matthiae פרק י"ט) איננו כי אם המצאת המדקדקים המוכן בלבד להורות העדר הטעם הקשה spiritus asper.

ט) או בתוכן כמו הסורק, ולמען לא תחלף התנועה הזאת הבאה בתוך האות עם הדגש הטמון גם כן בחוכה, השתמשו תמיד באות הו"ו לקבול, ובה השתמשו תמיד ג"כ לקבל החלס בסוף החזה וגם פעמים רבות באמצעוהה. ויש להעיר שהסימנים הנרמזים כאן החס אוחיות ו' וז' אינם מיוחדים באמת ללשונות בני אדם, יען אין להם האפשרות כי אב עם דרך כתיבה הלאומה האלה בלבד, והם מקרה עראי אשר אין לו שום חיבור עם הלאומה עצמן, ונבלי מקשר עם דרכי התיקן וההפכות. והדבר הזה הנין בלי ספק גם המחר, וגרסה ממה שהוא בעצמו העיר שלשון כושית אינה נכתבה מלד ימין לזד שמאל ושהסוסים והסבאים משנים תמונה האות לפי תנועתה.

י) כשהחמילו בני אדם לדבר, לא הוציאו מפהס לפי הנראה כי אב תנועה בלגה, כי הקולות היוהר טבעיים הנה, ויואלוה ג"כ מפי הבהמות; אך גם קול התנועות משה במקצת אב הוא יוצא דרך הפה או דרך האף, וכן אב הפה פתוח לרוחה או סגור במקצת, ומעטעטי הלשון והשפירים הסתפחו לתנועות איזה קולות אחרים בלתי נהגים לבדם, ונדרו החיבור הראשונות בעלות הברה אחת ומורכבות מהנועה ומקול אחר הבא אחרים כמו: אה, איש, אל אב, אים, איה, הר וכיוצא; במשך הזמן החמילו להסיף קול אחר לפני הראשונים או אחרים להחליף במקצת או ללמיותם הוראה התיבה הקודמת, הנשאר עם כל זה בעלת הברה אחת מורכבת משלשה קולות, ר"ל מהנועה העומדה באמצע ומשני קולות בלתי נהגים לבדם הבאים לפני ולחאריה, כמו: רע, טוב, צל, מה, גם, עד וכיוצא בהם וגם החמילו לכפול הברה לחזוק העיין כמו בלבד דרדרר וכדך זהה פכו הקולות ורבו במאד מאד, והלשון הרחיבה את גבוליה.

יא) מהטופתים האלה הנגלים בכל הלשונות בעלות שלש אותיות נראה שהשרשים בעלי שלש אותיות אינם קדמונים, רק לכל הפחות היו רבם בתחלה בעלי שתי אותיות והברה אחת, ולאהבת הקצור אביא כאן המשלים מלשון עברית בפרט. א) שרשים רבים בעלי אות נחה או חסרים ובלתי שונים זה מזה כי אם באות הנחה או החסרה יא) הוראתם שוה מכל וכל או שוה כמעט. דרך משל: טוב; יטב; הלך; ילך; בנה; פנה; פנה; נפש; מוש; מושש; שים; שים; קבב; נקב; חרה; חרה; חרר; מול; נמל; פוץ; נפץ; ירק; רקק; יקש; נקש; שוג; ישנה; שנג; נור; נדה; נדר; דום; דמה; דמם; דוח; דחה; נדה; צור; יצר; צר; שוח; שחה; ישח; שחה; דוף; דכה; דכא; דכף. ב) לא בלבד שרשים בעלי אותיות נחות או חסרים, כי גם שרשים שלמים ששתי אותיותיהם הראשונות שות ורק השלישית משנה הוראתם העיקרת שוה, כמו השרשים: פצם, פצע, פצה, פצה, שהוראתם פתח בתקף דחק דחה, דחה, המורים כלם דחיה, גבע, גבן גבב גבה גב, המורים התנשאות קצב, קציץ, קצה (והדומים להם חצב, חשב, חשב, חשב) קצע (בלשון הכמים י) והדומה לו קטע ברשון ארמית) מורים קריעה. ג) גלח וגלב, גילוח, קשה וקשה, קשי, קעג ולעב, לעג. חפש וחפר, חיפוש. מרה ומרה, מרידה, עצר, עצם, עצה, סגירה 10). ג) יש גם כן להעיר על השוואת ההוראה העקרת באיזה שרשים בעלי שתי אותיות שות, אף אם האותיות האלה אינן הראשונות, וגם אם האות המשונה איננה לא נחה ולא חסרה, דרך משל: גשש, מושש, אנש, יאש, אלק, לחץ, הדף, דחה, ברה, ברה, גחרי, פשם, סם. כן הפעל עלה בלשון ארמית, באיזה זמנים הוא סלק ובזמנים אחרים נסק. ופעל הלך

10) יש להצדיק מקור שם נח (בראשית ה' כ"ט) מתיבת "נחמנו" הבאה כאמת משרש נחם ולא משרש נח; אך זה וזה מקורם השרש בעל שתי אותיות נח המורה מנוחה בכלל, ועם תוספת המ"ם בסופו מנוחה רוחנית בפרט, ר"ל: א) קץ איזה מכאוב רוחני וזוה "הנחם נחם"; ב) עויבת איזו הסכמה, חדול מלחשוב עשיית דבר אשר מתחלה חשבנו לעשותו, וזוה גם כן "הנחם"; ג) שפך חמתו בנקימה (אנחם, ישעיה א' כ"ד; הנחם, בראשית כ"ז מ"ב). כל הצורות האלה בקשו הקדמונים לפרש, גם כי בערבוב, ע"י השרש בעל שתי אותיות נח, ואבי נח אמר "נחמנו" ועל ידי התיבה הזאת הבאה משרש נח הודיע הרעיון עצמו אשר לפרשו השתמשו בימי משה בתיבת "נחמנו" הבאה משרש נחם בעל שלש אותיות.

וההינה היפותיה בעלות שלש אותיות (ארבעה או חמשה קולות, שתי הנועות ושיס או שלשה קולות בלתי הנגים לבדם) ויחה, כי באו זה גם איזה שמות מרובעים כמו כרול בליא כרול מן כר, נחשה מן נחם מתראה עירו, וכיוצא בהם. כן כשהחילו להשתמש בכתיבה קבעו מראש זורה מיוחדת לכל רעיון יסודי, אך במשך הזמן הולכנו לעשות בצורות אלה איזה חילופים לפי חלופי הרעיון ההוא והרעיונים הטשלים השמימו; אך בצורות הרעיונים והציבות הראויות להודיעם, קבעו זורה מיוחדת לכל קול וקול, וההינה האותיות כפי מספר הקולות, ועל ידיהן הלחוח לפרש לשני כל בדקדוק עזום כל הינה וחינה המורה כל רעיון אסילו הטפו בטשלים.

יא) ולא בלבד אם יש צבויים אות נחה או חסרה כי גם אם אות אחר נכפלה באחד מהם כנראה מאיזה משלים המוצאים כאן וזכמה אחרים.
יב) יש שם קצע גם בלשון מקרא (ויקרא י"ד מ"א).

פעמים נגזר מפעל הוֹךְ ופעמים מִהֶךָ יג). ד) ובסוף נעיר שרוב המלות השמות והפעלים המורים על הרעיונים היותר תדירים וצרכי החברה האנושית הראשונים בהולדה, הם תיבות בעלות הברה אחת, ועל כן תיבות שהמצאתן יותר קדמונה, וביניהן השמות אור, אִישׁ, אֵשׁ, בור, הר, טוב, טִיט, יד, יום, ים, לב סוס, עיר, פה, צֶאן, קיר, ראש, שֶׁה, שור. הפעלים בוא, מות, נוס, סור, קום, רויץ, שוב, שים; והמלות או, אם, אף, גם, זה, פי לא, עד, עם, פה, שם וכיוצא.

יב) בהפרד החברה האנושית למשפחות ולגוים, נפרדה גם הלשון הקדמונה, אחרי היותה בעלת שלש אותיות, לפי הבדל האקלימים ושבע העמים השונים, ונגזרו ממנה הלשונות הנזכרות למעלה, אשר מקורן הראשון בה, ותחי זאת מפני: א) שהתיבות עצמן נתחלפו לאט לאט, מחמת האקלימים או מסבות אחרות, כפי ההמונים השונים, לרגל אהבתם קולות רכים או קשים, פתוחים או קמוצים, נהגים כנשימה או שרוקים; ב) שהלשון עצמה הגדילה ועשתה חיל אצל העמים השונים, לפי שנוי מין השלמת העמים עצמם ומעלתה, בזמן אשר נקבעו בו לשונות עם ועם לצמיתות ותהיינה ללשונות כתובות.

יג) אם נחזה דעתנו על מספר משקלי השמות ובניני הפעלים, וכן על מספר הנרדפים, למען יהיה לנו לאות ולמופת על שנוי מעלת השלמות אשר הגיעו אליה הלשונות בעלות שלש אותיות, כאשר נקבעו ע"י הכתיבה, נמצא שהלשון העברית עומדת באמצע בין מסכנות הארמית ובין שפע הערבית (11).

יד) מזה נוכל לדון שלפי הנראה הלשון הארמית נקבעה ראשונה ע"י הכתיבה, ואחריה העברית, ולבסוף הערבית, ומפני היותן שלש תאומות, ר"ל רק שנויי לשון אחת אשר היא אם לשלשתן, יוצא מזה שהעברית לפני היותה מה שהיא עתה, היתה שפה אחת עם אחותה הלשון הארמית, וממנה נתפרדה לאט לאט עד היותה לשון אחרת בפני עצמה וכן היתה הערבית בימים הקדמונים שוה לעברית, ובימים עוד יותר קדמונים שוה גם היא לארמית. הענין הזה המפורש כאן כדבר הנראה בלבד, מובא לידי ברור למעלה מכל ספק, לכל הפחות במה שנוגע אל הלשון הארמית ואל העברית, ע"י החקים העקרים יד) הנוגעים אל היות התיבות לפי חקי הדקדוק בשתי הלשונות האלה (12).

(11) ובה טעו באכארט (Phaleg. lib. I (cap. 15) ושמעון ריכארט (Histoire critique du vieux Testament, liv. I, chap. 15) המחליטים שהלשון העברית יותר פשוטה היא מהארמית (ע"י הקדמת שד"ל לדקדוקו סי' קכ"ה).

(12) הלשון העברית נחשבת על הרוב ליותר קדמונה מפני שבספר בראשית נמצאו איות שמות היותר קדמונים נגזרים מן הלשון הזאת, ואלה הם: א) אֵשׁה מְאִישׁ, ב) הָיָה מְחִי ג) קָן

יג) ויש ג"כ משלים משרשים שלמים כמעט צוי הסוראה בני סוס שנוי בלוחותיהם רק בחלוף מושכן, כמו: מְרַח, מְרַח, גְּזַר, גְּזַר; עֶרְפָּה, רְעָפָה; חֶרְלָה, חֶרְלָה; צָלַם, סָמַל; ואחרים. יד) ע"י שד"ל הקדמה לדקדוקו מסימן ק"ד עד קמ"א.

אך אין לכחש על פי הכלל הזה האפשרות שהלשון הארמית בזמן שנכתבה, כבר נתרחקה באיזה ענין מן הלשון חקדמונה בעלת שלש אותיות,

מן קִנְיָתִי (ד) שֵׁת מִן שָׁת. (ה) נַח מִן יַחְמֶנָה. (ו) פֶּלֶג מִן נִפְלְגָה. (ז) בְּבַל מִן בְּלַל (טו) אִךְ יִשׁ (להבחין א) שלחמשה משמות אלה ימצא שרש שוה גם בלשון ארמית והם: חִי קִנְיָא נַחַס פֶּלֶג בְּבַל. (ב) שהפעל פֶּלֶג טוב לחשבו כשייך ללשון ארמית יותר מללשון עברית, כי לא נמצא בתנ"ך כי אם שתי פעמים עוד ושתיהן בלשון השיר האוהבת את המליצות הארמיות (עו) סו' כ"ג) בעוד שנמצא פעמים לרוב בתרגומים הארמיים כשהפסוק משתמש בשרש הַצָּה חֲלַק בְּתַר. (ג) ששם בְּבַל הוא דומה יותר לשרש בְּבַל מלשרש בְּלַל. (ד) שאעפ"י שבלשון ארמית הבאה אלינו, והיא איננה ויותר קדמונה, כי אין לנו ממנה חיבורים יותר קדמונים מסמנו ספר הניאל, לא מוצאנו שם אֵית להוראת אִישׁ מ"מ יש בה התיבות אֵית, אֵיתִי השוות בהוראתן לתיבת העברית יֵשׁ, וזוה יש לגזור שבהברת IS (ודומים לה היונית esse הרומית והגרמנית ist והסנקרית as) נשתמשו בלשון הקדמונית בעלת הברה אחת להורות העצם, ההויה, המצוי, האדם; ושההברה הזאת היתה שייכה בין ללשון ארמית ובין ללשון עברית בשוה, ושרק מפני שנוי המבטא בין העמים, העברו קראה איש והארמי אית, הלשון העברית שמרה תיבת "איש" להוראת אדם, וגזרה תיבה אחרת, "יש" להורות העצם, ההויה, בעוד שהארמית שמרה תיבת "אית" להוראה האחרונה הזאת, וגזרה לשם "איש" שני שמות חדשים; הראשון מהקדמון אית איש והוא אֲנִישׁ בנון נוספת בתוך התיבה (וכן גזרה הלשון העברית "אֲנָשִׁים" בלשין רבים ואִשָּׁה בלשון נקבה עם השי"ן דגושה להורות חסרון זכ"ן) והשני משרש אחר והוא גִבַר המורה על החוקק (טז).

(טו) שד"ל לא הזכיר כאן כי אם טלמו, שהכחזב עצמו הגוד מקורו, ולא דבר ע"כ על שם "אדם" שלפי דעה הכל נגזר משם "אדמה" הגר ממהה לִקַח גם כי הפסוק לא הגיד מקורו מפורש. אך אם הדבר כן מכרחים לנו להניח שהשם הזה בא מלשון עברית כי תיבת "אדמה" לא המצא בלשון כשדית, בעוד שמקור כל השמות האחרים הוא מלשון כשדית, ועל כן אוחזי להשיג לפני הקורא שהערה אחת על השם הזה, ואומר כי לפי דעה, אין מקורו אדמה, כי אם השרש הארמי "דָמָא, דָמִי" שענינו השחוח הנכבש אל עלם אחר, ובו נמצאו שתי אוחיות הנמצאות גם בשם "אדם" ואם נסיר מעניניהם האות הנחה השאר ההברה הקדמונית "דס" הסייפה בלי ספק גם ללשון הקדמונה בעלת הברה אחת אשר ממהה נגזרו הארמית העברית והערבית וסעפיהן כמו שאמר המחבר למעלה. ואדם הראשון נקרא כן כי אֵהים נבראו כדמותו, כדכתיב נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, ואם כן, גם אדם לא נקו לו לזכרון פלגוהו שהוא בא מעפר האדמה, כי אם לזכרון מעלתו הרבה שהוא נברא בדמות האל, ומשם אדם בא שם אדמה ולא להפך. ויען כי לפי דעה הקדמונית הדם הוא הנפש, נקרא הדם כן, ומריבית דם בא שם החמר "אדם" להורות הנצח שמראהו כמראה הדם, ועל פי ההערה הזאת שם אדם נגזר גם הוא מלשון ארמית הקודמת לעברית כמו שהעיר שד"ל על יתר השמות המזכרים למעלה.

(טז) תיבת אנוש בלשון עברית מלאמה תמיד בלשון העבר, פעם ראשונה בתיבת האינו דברים ל"ב כ"ו ואח"כ פעמים רבות בספרי הבלים, אויב וישעיה פעם אחת בירמיה כ' ו' פעם אחת בדברי הימים ב' י"ד י"א בהפלה אחת. ואויב רבים מאלו של פעמים בלבד כי בלשון העבר תהיה קמ"ח ד' מלי ה' ד' וישעיה נ"ג ג'. תיבת נפוש נגזרה מתיבת אנוש אשר אולי השתמשו בה בהפלה להוראת הרבים בין לזכר בין לנקבה. שם גִבַר להוראת כח ויחור הוא קדמון ג"כ בלשון עברית ומלאמהו כבר כפעל וכתאר השם צדקאסיה במשקל גִבֹר ומשקל גִבִיר ושם גִבִיר בלשון העברית במדבר כ"ד ג' וט"ו; ולהוראת אדם נגזר וראוי למלחמה שנות י' י"ח, י"ב ל"ז.

לומדי חכמות קדם האחרונים היותר מצוינים¹³, ולפי איזה פסוקי התנ"ך¹⁴, קרובה מאד לארץ כנען, וגם מאז התחילה לשונם לאבד את מראיה הארמי, והלכה הלך וקרב אל הלשון הפניקית, עד כי במשך הזמן נשתו בהוראתן מכל וכל¹⁵.

(ג) במליצות הארמיות או הכשדיות אשר למליצות קדמוניות או לכל הפחות בלתי נהוגות נחשבו, השתמשו וגם רדפו אתריהן המשוררים¹⁶ הבוחרים בכל הלשונות בתיבות במליצות ובמשקלים בלתי מצויים ובלתי נהוגים אצל המון העם. לתיבות ולמשקלים האלה הנמצאים פעמים רבות בשירי כתבי הקדש ודומים כלם ללשון ארמית נקרא בשם „מליצות שיריות כשדיות או ארמיות” והנה להן איזה משלים מהם: תיבת תַּמְמוּדְהִי בכנזי כשדי תחת תַּמְמוּלוּי (תהלים קט"ז י"ב). מַמְתוּ שְׁלִשְׁלָמָה (שיר השירים ג' ז') על דרך שְׁמֵהּ הִי אֶלְהָא (דניאל ב' כ') וגם בהעדר סימן הנטייה כמו פְּנֹו פְּעֹר (17) (פרשת ברק). שְׁלָמָה (שיר השירים א' ז') עד דרך רִשׁוֹן כְּשֵׁרִית „דִּילְמָא” (עזרא ז' כ"ג) אֶתָא וְאֶתָהּ בַּמְקוֹם בּוּא. אֲנִישׁ בַּמְקוֹם אָדָם. מְלָה בַּמְקוֹם דְּבָרִי. קָטַל בַּמְקוֹם הָרִג. רְמָה תַּחַת הַשְּׁלִיף. גִּזְרַ לְהוֹרָאתָ חֶקֶק (איוב כ"ב כ"ח) אֶתוּ לְהוֹרָאתָ סָנַר (תהלים ע"ז ה') מִלְשׁוֹן כְּשֵׁדִי אֶתְדִי. מְלָא (וטוב ממנו מְלָא) לְהוֹרָאתָ דְלָהּ, שְׁאָב (ישעיה ב' ו') כְּמוֹ מְלִי בַלְשׁוֹן כְּשֵׁדִי. פְּקִיל לְהוֹרָאתָ פְתָר (שם ב' י"ח) מִיָּק דְהוֹרָאתָ לְעַג (תהלים ע"ג ה') מַלְשׁוֹן סוּרִית וְתַרְגוּם יְרוּשְׁלַמִי מְיָק, וְכַמּוּהֶם רַבִּים.

(כד) משה רבנו הציב בספרו הקדוש את גבולות הלשון העברית, ויחוק את חוקתיה דרך קבע. כן מלת „מן” שבלשון כשדי הוראתה „מה?” היתה עוד נהוגה בימיו אצל בני ישראל, ובראותם את המן אשר לא ידעו, שאלו איש את רעהו לאמר, מן הוא? אך התיבה הזאת לא נשארה בלשון עברית כי משה לא השתמש בה.

(כה) גם לא יעלה על דעתנו שהשיחות בין איש לרעהו המספרות בספרי הקדש על ידי כותבם כמדוברות בימים הקדמונים הקודמים לו, יצאו באמת מפי המשיחים כמו שהן כתובות לפנינו, ושלשון משה היא בעצמה גם לשון יעקב ואברהם ונה ולמד ואדם, שאם נניח זה, יצא ממנו כי גם פרעה ולבן דברו בלשון עברית, בעוד כי נודע לנו שהראשון דבר בלשון מצרית והשני ארמית. עד כן יש לדון שהכותב העתיק ללשונו את דברי

¹³ יוחן דוד מיכעלס, רוזנימילר וגיוניוס.

¹⁴ שמות י"ג י"ז; דברי הימים ז' כ"א.

¹⁵ בימי מגורי בני ישראל בארץ מצרים נכנסו בלשונם, במספר מועט, איזו תיבות מצריות, ואלה הן; אחו, יאור, והכנוי אנכו, בלשון האַפְּמִית Anok. כבר העיר רבי נחמיה מבעלי התלמוד (עי' ילקוט, חמשה חמשי תורה, ס' רפ"ו) שתיבת אנכו היא מצרית.

¹⁶ וזה ראה גם גוסעטואוס (De lingua hebraica) חבור חקודם לאוצר מלין שלו) והוציא מזה שהכשדים בחרו במליצות אשר לא השתמשו בהן העברים כי אם מעט מצער, אך אם הדבר כן, איך היה שהתיבות והמשקלים האלה חשובים הם כל כך בלשון עברית?

¹⁷ לפי דעתי גם קצירו רעב (איוב ה' ה') הוראתו קציר הרעב, וכן מימינו אשרת (דברים

לג' ב') הוראתו מימין אשרת, מנגב הר נבו, כי הר סיני שעיר ופארן נמצאים מנגב לו.

האחרים, ושאוּלֵי יַעֲקֹב ואֲבוֹתָיו וּבְנָיו דִּבְרוּ בְלִשׁוֹן עִבְרִית מִשׁוֹנָה בְּמִקְצֵת מֵהַלִּשׁוֹן שֶׁדִּבְרַר בָּהּ מֹשֶׁה, וְקִרְבָּה מִזֹּאת אֶל לִשׁוֹן אֲרָמִית (ח).

(כ) בְּמִשְׁךְ תִּשְׁעַ מֵאוֹת שָׁנָה נִשְׂאָרָה הַלִּשׁוֹן הָעִבְרִית בְּגִבּוּלוֹת אֲשֶׁר הִצִּיב לָהּ מֹשֶׁה בְּלִי שְׁנָיִים מִסּוּיָמִים¹⁸, כִּי סֵפֶר הַתּוֹרָה הִיָּה נִסְ כֵּן הַסֵּפֶר

18) שְׁנֵי שְׁנָוּיִם קָלִים מִצֵּאוּ מִקּוֹם בְּלִשׁוֹן עִבְרִית אַחֲרֵי יָמֵי מֹשֶׁה כִּי הוּא הִשְׁתַּמֵּשׁ בְּתִיבוֹת „הוּא” ו„נִעַר” בְּשֵׁתוֹף הַמְוִינִים בִּין לְזָכָר וּבִין לְנִקְבָּה וְהַסּוּפְרִים הַבָּאִים אַחֲרָיו הִשְׁתַּמְשׁוּ בְּתִיבוֹת „הוּא” ו„נִעַרָה” לְנִקְבָּה. (ט) — וְאֵי מִנִּיהַ כִּי מֹשֶׁה בְּעֵצְמוֹ כָּתַב אֶת סֵפֶר הַתּוֹרָה, אִף כִּי נִוְדַע לִי שְׂכֻמָּה וְכִמּוֹה אֲשֶׁר עָלִיהֶם וְנִגְדָם דָּבָר רוֹנְמִילֵךְ בְּהַקְדַּמְתּוֹ לְחֻמְשַׁה חֲמִשֵּׁי תּוֹרָה, מַחְלִיטִים שֶׁהַסֵּפֶר הַזֶּה אֵינְנּוּ בִּ”ב קְדָמוֹן, יוֹחֵן דּוֹד מִיבְעֵלִים מַתְמִיָּה אִיךְ וְכֵלּוֹ לִיחַם הַבּוֹר סֵפֶר מֹשֶׁה לַעֲרֹא בַּעֲדוֹ שְׁלֹשׁוֹנוֹ בְּסִפְרוֹ אֵינְנָה כָּל כֵּךְ מִשְׁבַּחַת וְנֶאֱחָ. אִךְ אֵין לְהַפְלִיא עַל זֶה אִם גַּם אֲרֻדְאוּן הָעִזוּ פָּנָיו לְהַחֲלִיט לִיחַם סִפְרֵי צִיצִירוֹ וְזִירְגּוּלְיוֹ אִלְיָה נַעֲרִים אֲשֶׁר חָיו בְּדוֹרוֹת הַבְּיָנִים, בְּרֻאוֹתֵי קָלוֹת מוֹפְתֵי מִכְחָשֵׁי קְדָמוֹת סֵפֶר הַתּוֹרָה אֵי נוֹטָה לְהֶאֱמִין שֶׁהַמְקוֹר הָאֲמִתִּי לְקִשְׁיוֹת עֶרְפָּם הוּא הִירָאָה לְבוֹא לְיָדֵי הָאֲמוּנָה בְּמַתָּן תּוֹרָה וּבְנִסִּים חוּץ מִן הַטְּבַע, וְאִמְנָם מִצֵּאוּ מִקּוֹם בְּסִפְרֵי מֹשֶׁה נְכוּאוֹת שֶׁנִּתְאֲמַתּוֹ כְּמוֹ תְּפִיזַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַל פְּנֵי כָּל הָאָרֶץ (דְּבָרִים כ”ח ס”ד) דָּבָר שְׂאִין כְּמוֹהוֹ, וְשִׁבְמִי

(ח) וְזֶה נִרְאָה גַם מִמָּה שֶׁצִּנִּי מִשְׁפַּחַת אֲזַרְחָה הַיּוֹשְׁבִים בְּשָׂדֵן אֲרָם הִצִּיבוּ אֶת דְּבָרֵי אֲלִיעֶזֶר הַמְדַבֵּר בְּלִי סֶסֶק כְּלִשׁוֹן אֲדוּמִי, וְכֵן הִצִּיבוּ אֲזַרְחָה וַיִּחַק אֶת דְּבָרֵי רִבְקָה הַמְדַבֵּרַת כְּלִשׁוֹן עַמָּה, וַיַּעֲקֹב צִבּוֹאוֹ לְשָׂדֵן אֲרָם הַתְּחִיל מִיָּד לְדַבֵּר עִם הָרֹעִים וְעַם רַחֵל וְלֵבָן וְצִנִּי מִשְׁפַּחָה.

(ט) בְּפִרְשָׁה כִּי הֵאָל (דְּבָרִים כ”ג י”ט) נִמְלָאָה פִּעֻם אַחַת חִיבָה נַעֲרָה עִם הוּ”א נּוֹסֶפֶה בְּלִי קָרִי וְכָסִיב, צַעֲדוֹ שֶׁהִכְנוּי „הוּ”א” לְנִקְבָּה נִמְלָאָ כְּכֵר כְּמֵה פִּעֻמִּים בְּחֻמוֹם (וַיִּקְרָא יוּ”א כ”ט; י”ג ו’ וְאֲחֵרִים). — וַיֵּשׁ עוֹד לְהַעֲיִר בְּשִׁחְמָה חֲמִשֵּׁי הוֹרָה נִמְלָאָ פִּעֻמִּים רַבּוֹת הִכְנוּי מַחֲזָר נִסְחָרָה בְּמִקּוֹם נִסְחָר, ר”ל בְּהוּ”א בְּמִקּוֹם וּ”ו (בְּרַחֲשִׁית ו”ב ח’; לֵה” כו”א; מַעֲ” יוּ”א שְׁחֵי פִּעֻמִּים, שְׁמוֹת וַיִּקְרָא בְּמַדְבָּר) וְכֵן בִּיתֵר סִפְרֵי הַקּוּדֵם גַּם בְּאַחֲרוֹנֵים (בְּחֻקוֹ ג’ ד’, גִּיּוֹאֵל יוּ”א ו’) וּלְפִעֻמִּים גִּי”כ נִסְחָר בְּמִקּוֹם נִסְחָרָה (שְׁמוֹת יוּ”א ו’; וַיִּקְרָא כ”ז טו’ ו’; דְּבָרִים י”ז י”ט) וְמוֹה נִרְאָה שְׂאוּלֵי לֹא בְּצִדֵּד בְּכִנוּי הַסֵּפֶר „הוּ”א” כִּי גַם בְּמַחְזָר הַשְׁחָמְשׁוֹ בְּיָמֵי מֹשֶׁה בְּשִׁחְףֵי הַמְוִינִים (וַיֵּשׁ מַשְׁלִים בְּהוּ”א בְּמִקּוֹם וּ”ו גַּם בְּפִעֻלִים (וַיִּקְרָא כו”א ה’; בְּמַדְבָּר ל”ד ד’) דְּבָרִים כו”א ז’; יַחֲזַקֵּל יוּ”א כ”ב; יִרְמִיָּה כ”ב טו’; הַחֲלִים ע”ג ב’). גַּם פִּעֻמִּים לְרֹב נִמְלָאָ בְּתַנְ”ךְ הַסֵּס עִם כְּנוּי מַחְזָר נִסְחָר בְּמִקּוֹם נִסְחָרִים ר”ל חֲסֵר יוּ”ד, וְכֵן גַּם הַרְבֵּים זָכָר חֲסֵר יוּ”ד גַּם בְּלִי כְנוּי, וְרֹב חֲלוּפֵי הַמְסַפְרִים וְהַמְוִינִים הָאֵלֶּה נִמְלָאוּ בְּפִרְטָ בְּנִסְחָר, כִּי בְּמַדְבָּר צַעֲדוּ חוּץ הַבְּדֵל בְּכִנוּיִם אֵם נִפְרָדִים אֵם מַחֲזָרִים, צִין זָכָר לְנִקְבָּה לֹא בְּקִרְיָאָה וְלֹא בְּכַחֲשִׁיבָה; וּבִין נִמְלָאָ וְנִמְלָאָה בְּכַחֲשִׁיבָה חוּץ הַבְּדֵל בְּמַחֲזָרִים כו”א בְּקִרְיָאָה, וּבְנִפְרָדִים הִכְנוּי „אֵת” שֶׁהוּא נִמְלָאָה בָּז שְׁחֵי פִּעֻמִּים בְּחֻמוֹם בְּמִקּוֹם נִמְלָאָ (בְּמַדְבָּר יוּ”א טו’ ו’; דְּבָרִים ה’ כ”ד); וְבִמָּה שְׁנוּעָ אֵל הַנִּסְחָר כְּכֵר דְּבָרָנוּ לְמַעֲלָה. בְּמַסָּר רַבִּים יֵם לְנִפְרָדִים חֲמוּד כְנוּי אֶחָד לְגוֹף רַאשׁוֹן צִין לְזָכָר צִין לְנִקְבָּה וְחוּץ צִין שְׁחֵי הַגּוֹפִים הָאֲחֵרִים הַבְּדֵל אַחֵר כִּי אֵם שְׁמוֹם הוּ” לְנִקְבָּה בְּמִקּוֹם הַמְ” לְזָכָר, וְחוּץ לְזָכָר הַעֲיִיר עַל רֹב הַפִּעֻמִּים שְׁחֵי” בָּהֶם בְּמִקּוֹם הַמְ” בְּכִנוּיִם, וְהַדְּבָר כֵּן גַּם בְּמַחֲזָרִים, רַק שֶׁאֵם הַסֵּס רַבִּים בָּהֶם לְהוֹרָאָתוֹ ו’ לְפָנֵי הַכְּנוּי, הַחֲסֵרָה פִּעֻמִּים לְרֹב כְּאֲשֶׁר אֲמַרְנוּ, מִכָּל זֶה נִרְאָה לִי שִׁם הַלְּחִיחַ הַשְּׁעָרָה שְׁבִימֵי קֶדֶם לֹא הִיָּה שׁוֹם הַבְּדֵל בְּכִנוּיִם צִין זָכָר לְנִקְבָּה, וְגַם בְּמִקְצֵת צִין יַחֲדוֹ לְרַבִּים אִו לְכָל הַפְּחוּת בְּמָה שְׁנוּעָ אֵל הַכַּחֲשִׁיבָה, כִּי חוּץ אִנוּ יוֹדְעִים צַעֲרֹד דַּךְ קִרְיָאָה שֶׁאֲבָדָה מִמֶּנּוּ, וְשִׁאךְ בְּמִשְׁךְ הַזְּמָן רָאוּ לְהַבְדִּיל בְּיָמֵיהֶם אִו לְהִסִּיר גַּם בְּכַחֲשִׁיבָה הַבְּדֵל שְׂאוּלֵי כְּכֵר הִסִּירוּ ע”י הַקִּרְיָאָה.

היותר נכבד ועקרי מצד הלשון, לכל הפחות לחכמים ולסופרים ולא היתה לבני ישראל במשך הזמן הזה שום הצטרפות נמשכת, לא מסבת אהבה ואהוה ולא מסבת שנאה ותחרות עם יתר העמים המדברים לשונות אחרות. (ב) אם בספר הזה קרא העם הרבה או מעט, אין הדבר הזה רב הערך כאשר חשבו אהדים. הכהנים והלויים אשר לא היה להם חלק ונחלה בארץ תוך אחיהם, היו גולים משבט לשבט ומעיר לעיר לקבל התרומות והמעשרות אשר קבעה להם תורת משה, ועל כן היה להם לחק לתועלת ולהכרה ללמד ולשנן לעם את התורה, כי רק על פיה יכלו למצוא די פרנסתם, והמה על הדרך הזה החיו את תורת משה ואת לשונו. גם בימי בבלולים וערבובים היותר קשים נראו תמיד בני לוי כמשרתי האל היותר הזונים ומתקבלים. גם האיש מיכה אשר עשה פסל ומסכח בביתו שמה בלבו כאשר מצא לוי אחד להיות לו לאב ולכהן, וחשב שהאל ייטיב לו בזכותו. (ג) אולי היתה לשון העם משונה במקצת לפי הזמן ולפי מדינות מושב בני ישראל, רק הסופרים והמשוררים השתמשו תמיד בלשון משה, וזאת היתה גם לשון הכהנים והנביאים, ויש לדמותה כמעט ללשון איטלקית הנכבדת, אשר בה השתמשו תמיד בספרים ובשטרות ובדברים בצבור או לכל איש נכבד ומצויין, אף כי לא היתה השפה המדברת בשום עיר מיוחדת¹⁹. אך אני אומר שללשון עברית קרה „כמעט“ במקרה שקרה בדבר הזה ללשון איטלקית, כי אין לנו מופתים להוציא מהם שהלשון העברית נתחלקה לכמה שנויי לשון עם כשנויי לשון עם וישבי איטליה כ).

משה לא היה יכול לעלות בלב שום אדם לשערו. כן על ידו זה גם הנסים יהיו בלתי מכחשים אם מספרם ראם בעיניו וכתבם לפני העם עצמו המעיד עליהם. — אך משגה הוא אם החכם המצוין Antonio Bazzarini בספרו *Dizionario enciclopedico delle scienze lettere ed arti* (Tomo IV, pag. 1028) מנה גם הנשר הגדול הרמב"ם (וגם כן ספינווא, האבבעס, ואלטער ורבים כמוהם) בין מכחשי קדמות התורה ושוללי חבור זה ממושה. הרמב"ם שם בין עקרי הדת היהודית האמונה שספר התורה נכתב על ידי משה בעוד שהאל מקרא, אם כן משה איננו לפי דעת הרמב"ם כי אם סופר האל ומפני זה הוא אומר שמישה לא חבר את ספר התורה כי האלהים חברו; ואין לערב הדעה הזאת עם דעת ספינווא וואלטער. העלילה הזאת על הרמב"ם נשנית ג"כ בספר *Parnaso straniero* הנדפס בוויניציה (Vol. I, p. 1321) ומיחסים אותה גם לאבן עזרא. ה' הוה הוא הראשון שהניח הבאת איזו תיבה בחומש על ידי הסופרים האחרונים ואני התוכחתי נגד הדעה הזאת בכבורי העתים ש' התקפ"ח דף קנ"ה), אך בכל חבורי הרבים לא הניח שמץ ראיה להוציא ממנה שדעתו לשלול חבור תורה ממושה.

.Dante, De vulgari eloquio, Lib. I, capp. 16, 17¹⁹

(כ) והמקרה הזה קרה ג"כ ללשון יונית, כי לא היו כל מדינות יון שפה אחת כנראה מן הספרים אשר הניחו סופרי מדינה זו השונים במקצת מחבורי סופרי מדינה אחרת. וממה שיספר לנו בספר סופטיס סי' י"ב נראה שגם אם אין בידנו מופתים לשפוט שהלשון העברית עומה נתחלקה לכמה שנויי לשון עם, מבטא האותיות לא היה שזה בכל מקום; ויען כי רבים מספרי נביאיו ומספרי תולדותיו ומזכריו ובפרט מימי המלכים אבדו ממנו. אין בידנו לגזור אומר אם אולי לא נמצא בהם איזה שינוי במבטא או בשמות האותיות ומיבות. כן מלאנו יחסך

כט) ולשון משה נתפשטה ביותר בין בני ישראל כלשון מציונת אחרי ימי דוד כשהיתה להם ירושלים לעיר ואם בין מצד עבודת האל בין מצד ההנהגה הלאמית ואלוה נהרו מידי שנה ושנה כל העם מקצה.

ל) וגם אם שפת ההמון נשתנתה במקצת בכל מדינה ומדינה, הלשון הנכבדת היתה תמיד מובנת לכל, וזה נראה מחיונות הנבואים אשר השמעו אותן לאוני העם ללמדם דעת ויראת ה'. ואין ספק שדעה בלתי מיוסדת ובלתי נכונה היא דעת האומרים שהנבואים היו מתרגמים נבואותיהם ומפרשים אותן אל העם (20) כה).

לא) אך בנפול מלכות יהודה לפני תקף חיל בכר נפלה גם הלשון העברית לפני הארמית והיה זה על שני פנים: הראשון שחדל העם לדבר מעט מעט בלשונו בהתחילו להשתמש בלשון אדוניו; והשני כי גם הסופרים אשר הוסיפו להשתמש בה הביאו בתוכה איזו תיבות נכריות, רצוני לומר תיבות ארמיות ופרסיות, ומליצות קרובות לדרכי לשון ארמית, ומתנגדות לדרכי הלשון העברית הצחה. לאלה יקרא בשם מליצות ארמיות או כשדיות הנהוגות בימים האחרונים. רבות מאלה מצאו מקום בספרים הנכתבים אחר הגלות, הלא המה ספרי עזרא ונחמיה ואחרים. משלים מתיבות ארמיות הם שמות החדשים נִסָן אָרָר וגו' וכן השמות: אָגָרָה, גִּיל (פְּגִילָכֶם, דְּנִיאֵל א' י'), גִּנְזִים (גִּנְזִי, אֶסְתֵר ג' ט') פְּנֵת פְּנֹתָה (עזרא ד' ז') תְּקָרָה, פְּתָנָם, צָרָה, רִשְׁיוֹן, שְׂרָבִיט כג') והפעלים אָחַז להוראת סָנַר כג) (נחמיה ז' ג') גָּזַר להוראת תָּקַן (אֶסְתֵר ב' א'), הִיבֵב תְּרָגָם, מִשְׁלִים מְמַלִּיצוֹת לְשׁוֹן אַרְמִית הם: וְשִׁנְיָהֶם הַמְּלָכִים (דְּנִיאֵל י"א כ"ז) עם הפנוי הנוסף. פְּיֻזָּם (נחמיה ט' י"ט) מן פְּיֻמָּא, בעוד שבלשון העברית הצחה, המ"ם הנוספת תחליף השם לתאר הפעל כמו הִנָּם רִיקָם עד כי אין לומר ביומם כמו שאין אומרים פְּהָנָם, פְּרִיקָם. פָּקַד על להוראת צָנָה (עזרא א' ב'). דברי הימים ב' ל"ו כ"ה) שבלשון

Encyclopedia, art. Hebraique (Langue) III (20)

במקום יצחק ואחרים עיד, שאולי באו בכתיבה אחרי בואם במצטא; יחזקאל בהגידו דברי האל אליו משתמש תמיד בתיבות "בן אדם" מה שלא עשו כלל יתר הניבואים.

כז) מהפלה חנה אשר היא בלי ספק יפה ונחה עד מאד נראה שגם הלשון ההדורה היחה שגורה בפי העם, כי חנה עלמה ואישה לא נמנו הוך נכבדי העם וגדוליו. ואם תאמר שאולי כותב הספר חבר הפלה וחס אישה בפי חנה, מה שאין להכחיש, ים להשיב שמכל מקום גם זה איות שלשון הנחה היחה נודעה כדאי לעם, אם כותב הספר חשב כדבר אפשרי שחנה עלמה הדבר כן. גם שירי דוד ומזמוריו שהלויים שרו בבית המקדש עזרו להפיץ הוך המון העם שימים הלשון ההדורה כי בלי ספק הבין העם השירים והמזמורים ההם, כמו שהבין שירת דבורה וקנות דוד על מיה שאלו ואבנר וחיצורים אחרים כאלה.

כח) אולי משָׁבַט. עם ר"י"ג נוספת כמו פָּסָם פְּרָסָם סרעף סעיף וּשְׁבָט מן שֶׁשֶׁט (בומ"ק).

כט) בהיבה זו כבר בהתמש דוד (ההלים ע"ז ה') אחזה שמלות עיני כאלך העיר כבר

המחבר בס' כ"ג.

העברית הצחה הוראתו בְּקֶשׁ על עניני איש או עַנְשׁ. צָחָה על להוראת צָחָה אֶת (אסתר ד' ח'). תרגום הארמי פֶּקֶד על) בעוד שבלשון העברית הצחה הוראתו צוה לאיש לבלתי עשות איזה דבר, (עי' אבן עזרא בראשית ב' ט"ז).

לב) גם טועה היא דעת החושבים שכששבו היהודים בימי מלכות כורש אל ארץ מולדתם כבר נשתכחה מהם ידיעת לשונם, ועוד יותר טועה מזאת הדעה שכבר נשתכחה מהם כמה מאות שנה מקודם, כמו שהחליטו אחרים. נחמיה מעיד בלבד שבני היהודים אשר לקחו להם נשים נכריות, לא ידעו לדבר יהודית, והשתמשו מחצה על מחצה בלשון אמותם; אך זאת איננה ראייה שבני ישראל לא הבינו יהודית ועוד פחות מזה שהלשון הקדמונה כבר נשתכחה מרוב העם; ובפרט אחרי גרשם הנשים הנכריות האלה על פי עצת נחמיה עצמו. הנביאים חגי זכריה ומלאכי הוסיפו לדבר אל העם יהודית, ובימי נחמיה קראו באזני העם תוכחה ארוכה (נחמיה ט' ה'-ל"ד), לחזק את לב העם להתתום את שבועת האמונה בתורת ה', ושם לא נאמר שתרגמוה או שהליצוה אל העם למען יבינוה. הנביאים לא תרגמו את כתבי הקדש לפני העם אך פירשו ובארו אותם אליו. ⁽²¹⁾

לג) רק בני ישראל אשר לא שבו עם עזרא לארצם (והיו רובם) ונשארו כבבל למדו עצמם מעט מעט בלשון הארץ ההיא ולא דברו עוד עברית, וכשהלכו אחר כך גדודים גדודים להתישב בארץ ישראל עזרו לפשט שמוש לשון ארמית על חשבון הלשון העברית; ונוסף על זה שבימים הראשונים היו בני ישראל תחת ממשלת מלכי פרס, אשר בארמנותיהם (כנראה מספרי דניאל ועזרא) השתמשו בלשון ארמית, ובמשך איזה מאות שנה נלחמו בני ישראל עם מלכי סוריה ובאו תחת ממשלתם, אשר לשונם גם כן לשון ארמית.

לד) עכ"ז אי אפשר לומר שהלשון העברית גועה כל זמן שבית שני ישב על מכוננו, כי אף אם במשך המאות אבדה כללותה, מכל מקום השתמשו בה גם אחרי חרבן הבית קצת העם, ורבי מאיר אשר חי במאה השנית אחרי החרבן היה מבטיח חיי העולם הבא לכל המתישב בארץ ישראל ומדבר בלשון עברית, ויוצא מזה שאף כי בימים ההם היתה הלשון הזאת הולכת ומדלדלת, עם כל זה לא חדל עוד העם מכל וכל להשתמש בה, וגם ממאמרי ספרי יוסיפון, וספרי הברית החדשה המובאים על ידי ר' עזריה מן האדומים אין ראייה כי אם להחליט בברור שבימי טיטוס הלשון הארמית היתה נהוגה בארץ ישראל יותר מהלשון העברית ⁽²²⁾.

⁽²¹⁾ הלויים נקראים כאן מבינים את העם intelligere facentes populus לא מתרגמים או מליצים interpretantes; הוראת חיבת, "מפרש" בספר נחמיה (ח' ה') איננה "מתרגם" כמו שחשבו אחרים על פי התלמוד (מגלה ג' גדרים ל"ז) וגם לא מלה במלה ad verbum כמו שחשב גויניוס Geschichte 45, Lexicon manuale, pag, 843 אך הוראתה (וכן הוראת חיבת מִפְּנֵי עֵזְרָא ד' י"ח) כבירור כדרך צח, כמו כתב מִפְּנֵי לֵאנְקְלוֹס (שמות כ"ח י"א) שהוראתו כתב ברור ונקי.

⁽²²⁾ עי' מאור עינים ס' ט' ונ"ז, "הלשון אשר דבר בו ישו עצמו.

לה) בלשון העברית המדוברת בימי בית שני, תרבינה התיבות והמליצות הבלתי נמצאות בכתבי הקדש; אך כל אלה אינן זרות ונכריות, כי אם עבריות, אף כי לא מצאו מקום בתנ"ך ונחלקו לשלשה מינים ואלה הם: א) תיבות השייכות ללשון משה והנביאים אך שלא בא לידם להשתמש בהן, ובאו בקבלה מפה אל פה אצל העם; דרך משל תיבת „זרת“ להורות אצבע קטנה שביד מן „זערת“ בלתי נמצאת בתנ"ך כי אם להוראת מדה, אשר היא בלי ספק הוראה בלתי עקרית, כי המדה הנקראת זרת היא היא הרוח בין קצה הגודל וקצה האצבע הקטנה אם היד פשוטה מכל וכל. כן השם הלל להוראת ריות, רק באו ממנו השמות הלון, הליל, מקלה ושם התאר הלל. ב) מלים שאינן שייכות ללשון ההדורה אשר דברו בה הנביאים, כגון ללשון המון העם אשר היא קדמונה כמוה. ג) מלים שהיהודים החלו להשתמש בהן אחרי ימי התנ"ך.

לו) הלשון העברית הזאת נוטה במקצת אל לשון ארמית כי נמצאו בה: א) מלות ארמיות כמו אָבֵר במקום המלה העברית עֶפְרָת. אֵיכָן במקום עֵין. אֶרְפֹּבָה במקום פֶּרֶף. גִּפְף תחת חֶבֶק. חָגַר תחת פֶּסַח, טַס תחת לֹחַ או פַּח. פֶּרֶף במקום קָרִיָה. לֹאוֹ תחת לֹא. לָקַח תחת הָקַח. הִלְקַח תחת הָקַח. סוּמָא במקום עֵזֶר. סוּף תחת חֶרֶב. סֶפֶר תחת גְּבִיך. סֶפֶר תחת גְּלִב. סֶמֶר תחת הָרַס או גִּתִּין. תִּקַּל תחת גִּשְׁלִי. ב) מליצות ארמיות כמו דבוק הכנוי עם הבינוני, דרך משל: גִּזְרֵנִי תחת גִּזְרֵנִי אֲנִי. מוֹפְרֵשְׁנִי במקום מִפְרֵשׁ אֲנִי. כן מִרְתַּצָּאוֹת ודומים לו באל"ף נוספת ר"ד עם קמין נוסף שהוא בלשון ארמית הוראת הרבים לנִקְבָה. ג) תיבות חדשות הנוכדות מתערובת שתי הלשונות, כמו הָרִי הָבֵא מִן הַהַר וְאָרִי. קָמוֹת מִן קָמוֹ וְכָתוּ. שְׁמָא לְפִי הִנְרָאָה מִן שְׁמָא. במקום שְׁלֵמָה (סימן 23) מִן דִּילְמָא. ויותר מזה נמצאו בה תיבות יוניות ורומיות (23).

לז) הלשון העברית הזאת המאוחרת היא הלשון אשר נכתבו בה המשנה והברייתות המפורות בתלמוד והתוספתא (הנדפסה בקצור התלמוד לרב אלפסי) וההלכות הנקראות הלכות קטנות, וכן רבים ממשלי חכמי התלמוד (אמוראים) מארץ ישראל ומספוריהם המפורים בשני התלמודים ובמדרשים. הספרים התקפים האלה יכולים לתת קציר מלא ועודף לאוצר לשון עברית המאוחרת, ועם השרשים הרבים הבלתי נהוגים בתנ"ך יקראו בו השרשים הנמצאים בספרי תנ"ך מעשרים על ידי כמה וכמה מלות נאות ומספיקות וכל מיני מליצות יפות ומכבאים ישרים.

23) עיי' ספר Thesauris linguae hebraicae, Mishna augendi לה' Anton Theodor Hartmann (Rostock 1825—26) המכיל בגליונות מועטים דקדוק לשון המשנה ואוצר תיבותיה, המחבר מנה במשנה תר"ס תיבות ששרשן בספרי תנ"ך, אך הוראתן מושגה מאשר להן בכתבי הקדש; רע"ב תיבות יוניות ורומיות; ואתש"ד תיבות בלתי נמצאות בתנ"ך ובלתי זרות אך שייכות ללשון המשנה. חֶבֶל שהחבור הזה איננו מִדְקַק הוּטַב. — מ"מ יש להעשיר האוצר כמה שנוגע למלות המשנה, בחיבור הזה ובחיבורים האחרים הכוללים משלי חכמה ופסקי דינים לחכמים הקדמונים. אסיפה אחרת מתיבות המשנה נוכרת ג"ב בהקדמתי לדקדוק לשון עבר דף ס"ו.

לח) רבי יוחנן החי במאה השלישית למה"נ בדברו על ההבדלים הקלים הנמצאים לפעמים בתיבה אחת בשמוש הלשון העברית המאוחרת הזאת לערך לשון כתבי הקדש (דרך משל מִזַּג במקום מִסָּךְ, תְּחִלָּת תחת תְּחִלִּים) הוא קורא ללשון עברית המאוחרת בשם לשון חכמים וללשון תנ"ך בשם לשון תורה (ע"ז נ"ח, חולין קל"ז). השם הזה יוכל לתת מקום לנו לחשוב שבימים ההם לא השתמשו בלשון העברית כי אם החכמים לבדם, אך לא להניח שהעברית המאוחרת הוסדה על ידי החכמים בלי שידברו בה המון העם בארץ ישראל²⁴). ללשון המאוחרת הזאת, יש כל התכונות הראויות ללשון חיה ומדוברת הפשוטה אצל עם העלול לעבודת האדמה, וההגון לעשות כל מלאכת עבודה ככני ישראל. במשנה נכללו בדיוק כל הדברים הנצרכים לעבודת האדמה, כל הכלים הראויים לכל מלאכה ואומנות וכל מה שנוגע אל דברי חוב, אל דברי ריבות ומחלוקות ואל בתי ערכאות וגו', בלי היקפי דברים שהצטרכו להשתמש בהם לרוב על כרחם החכמים האנוסים לדבר או לכתוב בלשון מתה.

לט) אם לשון החכמים לא היתה לשון מדברת מעולם כי אם תקנת החרימים עצמם, החפצים להחיות בישיבותיהם הלשון העברית, לא היתה להם בתקנתם זאת דוגמא אחרת כי אם כתבי הקדש בלבד. בלי ספק היו מכרחים למלא חסרונותיה בהשתמשם בתיבות נכריות; רק קנאתם (דתית, מדינית או ספרותית) היתה מונעתם מלהקדיר צחות לשון העבריה הקדמונה בהביאם אל תוכה תיבות זרות או חדשות בעוד שתיבות אחרות שות להן בהוראתן כבר נמצאו בלשון המקרא. גם לא היו משתמשים במליצות המקרא להוראה משונה מאשר להן בכתבי הקדש, וכן לא היו משמיטים מלשונם כמה וכמה תיבות המורגלות במקרא, דרך משל: הָלֵא, אֲשֶׁר, אֲנִי, מִדַּע, לְמַעַן, פִּי, יַעַן, הִנֵּה ועוד הרבה.

מ) כן לא היה בידנו להבין מקור כמה וכמה תיבות בלתי נמצאות בתנ"ך ובלתי נכריות, כי אם מיוחדות ללשון חכמים ר"ל נגזרות משרשים עברים בדרך הפשוט, כמו שיתכן לעשות כזאת לעם המדבר, בעוד שאין ליחסה לחכמים הרוצים לדבר בלשון מתה. תיבות פאלה הן: בְּשִׁבְדִי להוראת לְמַעַן (ר"ל בְּדֶרֶךְ כמו בלשון אשכנזית wagen שמקורו Weg). בְּלִפְיִי (מִן לְאִפִּי). בְּצִדִי (מִן פְּאִי צִד). אֲפִילוֹ (מִן אֶף אֵלוֹ). אֲחֶרָי (מִן אַחַר, וכונתו שבא אַחַר אִישׁ אַחַר למלא חובתו). אָמַד (מִן מָדַד). תְּפַח (מִן נֶפֶח) עִמְיָן (מִן עֵצִים). הִתְעַבַּל (מִן אָבַל). הִתְחִיל (מִן תְּחִלָּה) תָּרַם (מִן תְּרוּמָה), מָסַק (לְקַטְּ יָרֵים, וכונתו הניח בשק).

מא) מלבד הלשון הזאת הקימת והרגילה בפי ההמון השתמשו חכמי המשנה בלשון אחרת, יותר ציחה בלתי חיה ובלתי מורגלת בפי המון העם,

24) כדעת ליוון בדרישתו על לשון חכמים הנמצאת בבית האוסף שלו ונדפסת מחדש בראש המשנה (ויוען 1815) נגד דעת הרמב"ם, אשר עליו עי' פירושו על המשנה (תרומות א' א'; כלאים ב' ג').

כי אם מיוחדת לחכמים ובלשון הזאת ערכו נוסח התפלות⁽²⁵⁾. הלשון הזאת המשונה מהקודמת הולכת לרוב אחר לשון המקרא, חוץ ממליצות אחדות הנמצאות בה הלקוחות מן הלשון העברית המאוחרת. הלשון הזאת היא באמת לשון חכמים, כי בה לא השתמש המון העם מעולם רק מיוחדת היא לרבנים ולחכמים, בה לא תמצאנה כ"א לפעמים תיבות לועזות ומליצות ומשקלים נכרים ולא תיבות התנ"ך להוראה משונה מהוראתן במקרא, בעוד שנכנסו בה תיבות התנ"ך הבלתי ידועות ללשון עברית המאוחרת, וגם דומה היא לפעמים היטב ללשון כתבי הקדש השירית.

(מב) אבל מפני היותה בלתי נקיה מאיזו תיבות חדשות המיוחדות ללשון עברית המאוחרת שבאו בה בטבע, כמו שהעיר קאָזלין בתברו באר רחובות⁽²⁶⁾, לא כן עשה איזה מדקדק עברי אשכנזי מן האחרונים⁽²⁷⁾ להגיה לפי דקדוק לשון המקרא כל מה שמצאו בנוסח התפלות הנוטה אם רב אם מעט מהדקדוק הנ"ל. אך יש לשבחם על הגהותם שגיואת רבות בלתי תלויות בתיבות החדשות דהן רק בחסרון שקידת המעתיקים ובסכלותם.

(ג) בלשון חכמים זאת הנהוגה לא בלבד בנוסח התפלות כי גם באיזה חלקים קטנים מהתלמוד הצליחו להשתמש עד המאה החמישית למה"נ שהיא דור בעלי התלמוד האחרונים⁽²⁸⁾. יש לנו גם כן בלשון הזאת שיר אחד הדר ונאה הנכתב לפי הנראה איזה דור אחרי בעלי התלמוד⁽²⁹⁾.

(מד) עד הזמן הזה היתה הלשון העברית חיה, וכל בני ישראל דברו בה אם רב אם כמעט. לשון המקרא היתה חיה ונודעת לעם לכל הפחות כלשון כציונית, וכן לשון המשנה המאוחרת אשר נתקימה לכל הפחות במשך שלש המאות הראשונות למה"נ ר"ל עד ימי רבי יוחנן ותלמידיו כי רבים ממשליהם נאמרו בלשון עברית כד).

(25) בשנת 1821 יצא לאור בוויען החלק הראשון מתפלות כמנהג האשכנזים עם העתקתי האיטלקית ובשנת 1829 נדפס גם החלק השני, אך הדפים האחרונים (165—124) אינם ממני בעצם השנה הזאת נדפסה בוויען ג"ב העתקתי לתפלות כמנהג האיטליאני.

(26) חבור קטן שיצא לאור בש' התקמ"ו בה"מאסף" ונדפס מחדש בבה"ע ש' התקפ"ה דף 124—116.

(27) האנוי (שערי תפלה), סטנוב (יועתר יצחק), בן-זאב (תפלה זכה).

(28) ע"י ברכות ט"ו י"ה, מועד קטן כ"ה, עבודה זרה כ"ד וירושלמי מועד קטן ג'.

(29) אשר הניא עצת גוים" הכתוב לפי הנראה בימי הגאונים.

(נד) יש להניח שכשהלכו בני ישראל אחר חרבן בית שני ונחזרו בין כל העמים, הוסיפו לדבר ציניהם בלשון עברית, ולא השתמשו בלשון עזי הדין אשר הוציאו שמה, כי אם במשך זמנתיים עמסה. רק במשך הזמן הצליחו לערב שתי הלשונות, כי הלאון העברית החלה להשתכח מהם, ובמקום המלות העבריות הצליחו נודעות להם או הצליחו נמארו לסורח ענין מן העמים השתמשו במליצות אנטי הארץ, וכן להקד. ואולי ערכו היהודים לפעמים במנהג התיבות מליצות עבריות דברם בלשון אנטי ארצי, למען לא יבינו אומעיהם הנכרים אה דצניהם, ויאלו מזה כמה שנויי לשון וכחז עס בני ישראל כמספר העמים אשר נחזרו ציניהם. רק

מה) אם כן יש להבחין בלשון העברית שלשה דורות: א) דור הזהב, הכולל כל הספרים הנכתבים לפני גלות בבל והוא דור לשון העברית ההדורה (ב) דור הכסף, הכולל כל הספרים הנמצאים במקרא הנכתבים אחרי הגלות והוא דור לשון עברית המאוחרת. ג) דור הנהשה, והוא דור לשון העברית המאוחרת בלתי נמצאת במקרא והיא שאנו רגילים לקרוא בשם לשון חכמים.

מו) כל מיני לשון עברית אלה ראויים להמנות כחכמת הלשון העברית ר"ל ראויים הם להחשב בדקדוקי לשון עברית ובאוצריה אם נניה ששום לשון לא תאבד שמה בקבלה תיבות חדשות, או אם במשקליה בנמיות שמותיה וכיוצא נההו במשך הדורות איזה שניים קלי הערך, אם בשניים האלה ובתיבות החדשות הסכים העם עצמו בהשתמשו כם בדבוריו⁸⁰.

מז) בימים האחרונים (מהמאה העשירית למה"י) בהרבות הסופרים העבריים, נתרבה גם כן מספר הלשונות כמספר המחברים. הלשונות האלה הבלתי נהוגות בפי העם, אך מיוחדות לחכמים בלבד, אינן שייכות לענין הלשון העברית כי אם ללמודי הכקורת על ספרי החכמים.

מח) הלשונות העבריות האלה היותר חדשות, תתפרדנה לששה חלקים:

א) „לשון עברית החדשה הרבנית“ בה השתמשו הרבנים וכל הסופרים על ענינים הנוגעים להכמה התלמודית כרש"י ובעלי התוספות וכל הפוסקים בכלל. יסוד לשון זו היא לשון המשנה אבל נתערבו בה מליצות ארמיות ותלמודיות, וכמעט אינה משתמשת כלל במלות המקרא ובמליצותיו. ב) לשון עברית החדשה הנוגעת אל חכמת הלשון ובה השתמשו חכמי הלשון כמו אבן עזרא, קמחי, אברבנאל, והמחברים האחרים אשר כתבו על חכמת שונית. הלשון הזאת, לנגד הקודמת אוהבת מלות המקרא ומליצותיו, ואינה משתמשת כי אם פעמים מועטות במליצות הארמיות הנמצאות בתלמוד.

ג) „לשון עברית החדשה הנוגעת אל חכמת הפילוסופיה“ הנהוגה אצל בני תבון (יהודה, שמי"ל, משה) אשר העתיקו מלשון ערבית חבורים פילוסופים כספר האמונות לסעדיה גאון וספר חובת הלבבות לר"י בחיי, וכוזרי ליהודה הלוי, ומורה נבוכים להרמב"ם וגוי ובעקבותם הלכו איזה פילוסופים אשר חברו ספריהם בלשון עברית כמו הרלב"ג. בלשון הזאת לא נמצאו מליצות המקרא ולא מליצות ארמיות כי אם מליצות ערביות. ד) „לשון עברית החדשה הנוגעת אל המליצה“ שבה נכתבו החבורים הפרוים אשר לשונם הדר ונשא ויתפרדו: א) לבלתי חרוים; ב) לחרוים; ג) לבעלי איזה חרוים

⁸⁰ בבה"ע ש' התקפ"ט דף 132—123 הוצאתי לאור דוגמא אחת להורות הדרך הישרה לחבר אוצר מלין מיוחד ללשון המשנה.

בהלך היסודים זה מוכנס בקרב העמים, ובפרט כשתחיל אור החכמה האלה והמשפט לפרוק במקו זה עול הגרות והדחק מעל עוליהם, הלאו הלק וחדל עלהסחמז במורה עבריות חוך לשון אכני האלק, עד כי צימנו אלה חין עוד כוס הכדל בין לאנס ובין לשון אחיכס בלתי בני בריס אשר סס יוכנס בחוכס.

מפוזרים לפי רצון המחבר. הלשון הזאת אוהבת את המליצות המופלגות והשימוש בתיבות דומות המבטא, גם אם אינן מלשון המקרא ובלתי עבריות. איזה סופרים מארץ אשכנז נשתמשו בימים האחרונים בלשון פרוזית נשאת בלתי הרוזים ובלתי תיבות דומות המבטא ולועזות. (ה) „לשון העברית החדשה שיריית“, אשר בה חברו השירים הנחלקים לחרוזים ובלתי הרוזים, ובלתי שקולים ושקולים ואלה יפרדו לשלשה ראשים: (א) ההולכים בדרכי המשקל ר"ל עם מקומות מיוחדים לתנועות וליתדות; (ב) עם היתדות בלתי נחשבות כאילו לא היו; (ג) עם היתדות נחשבות כתנועות בשימוש שוה. הלשון הזאת אהבה אצל המשוררים האיטלקים והאשכנזים הקדמונים התיבות היותר יקרות והבלתי הולכות על פי הכלל; ואצל הספרדים והאפריקניים היתה יותר סדורה וצחה. במאה המ"ז למה"נ אהבה גם היא ביותר התיבות דומות המבטא והמליצות בעלות שתי הוראות אשר החשיכו אורה, והמשורר המפרסם משה חיים לוצאטו הפאדובני החזירה לאיתנה להררה ולצחותה. (ו) „לשון עברית האחרונה הקדמה“ כוללת גם היא שלשה ראשים ואלה הם: (א) הלשון העברית האחרונה הדומה ללשון ספרי תולדות שבמקרא, ע"ד ספר הישר, ספר בן גוריון, וספר תולדות צרפת ותוגרמה ליוסף הכהן; (ב) הלשון העברית האחרונה הדומה ללשון מקרא השיריית ע"ד איזה מזמורים ממשוררים אחרונים ומשלי אסף לסטנאב; (ג) הלשון העברית האחרונה הדומה ללשון משנה, ובה השתמש הרמב"ם בספרו הגדול הכולל כל התורה שבעל פה ונודע בשם „משנה תורה“.

HISTORIA LINGVAE HEBRAICAE

PRAEMISSA VOLUMINI

PROF. SAMUELIS DAVID LUZZATTO

quod inscribitur

PROLEGOMENA AD GRAMMATICAM

LINGVAE HEBRAICAE

in sermonem Hebraicum convertit

annotavit

VICTORIUS CASTIGLIONI

TERGESTINUS.

TERGESTE MDCCCXCV.

CRACOVIAE

in aedibus Josephi Fisheri.